

ПО НЯКОИ ПРОБЛЕМИ НА ВЪПРОСИТЕЛНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ С К-ДУМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Христиана Кръстева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ON SOME PROBLEMS OF WH-QUESTIONS IN BULGARIAN

Hristiana Krasteva
Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The research is focused on the different functions of the Bulgarian wh-words *koy* and *kakvo*, namely cases in which they function as an adjective and cases in which they function as a noun. The theoretical base of the research is *The Minimalist program* (probe-goal systems), more specifically the cartography of syntactic structures. The main goal is to test whether there is sufficient evidence for the Bulgarian wh-words *koy* and *kakvo* to be considered D-bases.

While relying on certain generalizations of Boshkovich (Boshkovich 2013), we examined Bulgarian texts and demonstrated the following: a) by analogy with English pronouns, *koy* and *kakvo* are D-bases in Bulgarian since they need definitive or at least specific (in the sense of Penchev 1997:515) answers, but also because they can't be modified (Fukui's test); b) *koy* and *kakvo* do not function as pronouns but as determiners; c) *koy* and *kakvo* demonstrate different behavior due to the presence (in the sense of Dimova 2013) of an empty nominal element [N], which is realized only due to contextual requirements.

Keywords: wh-questions, DP, determiners, functional phrases, syntactic cartography, The Minimalist program

Двойствената природа на българските к-думи е проблем, който занимава редица родни езиковеди (виж Nitsolova/Ницолова 1984, Lakova/Лакова 1991, 2007 др.). В монографията си „Местоименни въпросителни изречения в съвременния български език“ Мери Лакова изследва този проблем от гледна точка на теорията X², като предлага словоредни модели за мястото на к-думите във формалната структура. В заключение авторката посочва, че въпросителните местоименни думи „са смесени знакове, които съдържат в семан-

тичната си структура не само признаци на знакове форматори, но и признаци на знакове десигнатор“ (Lakova/Лакова 1991: 294).

Ако потърсим *кой* в Речник на българския език¹ на БАН, ще видим, че там думата е определена като „въпросително местоимение, въпросителен местоименен съюз“, а впоследствие са описани и нейни по-различни употреби, например със значение на обобщително местоимение или вместо прилагателно. Лакова отчита и възможността на *кой* да функционира при първата си позиция в изречението като сказуемно определение или като подлог според изискванията на контекста. Всичко това подсказва, че българските к-думи имат сложна природа, която изключва еднозначното им дефиниране, но подпомага тяхното функционално многообразие.

В настоящото изследване ще направим опит да сменим ракурса на вглеждане в проблематиката на българските к-думи, като свържем въпроса с темата за синтактичната картография. Целта е да се изследва вътрешната природа на *кой* и *какво* с инструментариума на картографския подход, а задачата – да се провери под чия „функционална шапка“ се намират тези думи. Ще използваме няколко генерализации, направени от Ж. Бошкович (Boshkovich/Бошкович 2013), като ги проверим с материал от български език от гледна точка на това – има ли основание да се приеме, че *кой* и *какво* са D-основи.

„Картографският подход предполага, че съществуват различни йерархии от функционални проекции, които доминират VP, NP, AP, PP, IP и т. н., и че те могат да бъдат универсални по типа основи и спецификатори, които включват, по броя спецификатори и тяхната относителна подредба дори ако езиците се различават по типа движения, които позволяват, или по обсега, до който открито реализират всяка основа и спецификатор“ (Rizzi, Cinque/Рици, Чинкуе 2008: 4²). Тук ще разгледаме случаите на *кой N/кой A* и *какво N/какво A*, т. е. случаите, в които тези две к-думи имат субстантивна и адективна употреба. Проучването на тяхната реализация във функционалните проекции ще даде възможност да се разгледа по-задълбочено природата на к-думите.

¹ <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/кой/>

² Преводът от английски език тук и по-нататък в изложението е мой, Х. К.

Теоретична основа на изследването

Темата за синтактичната картография и изследванията по нея се базират на общите насоки на Минималистката програма³ (Chomsky/Чомски 1993), а именно:

- според стандартните предположения на минимализма синтаксисът се „захранва“ от лексикона с фонологични, формални и семантични характеристики, които от своя страна биват изчислени чрез структури и изпратени към интерфейсите (Laezlinger/Лезлингер 2010: 2 – 4) – фонологична форма и морфология (ФФМ) и логична форма и информационна структура (ЛФИС);
- чрез т. нар. фази⁴, последователни стъпки, се изпълняват синтактичните деривации (за дискусията относно хипотезата “Multiple Spell Out” вж. Chomsky/Чомски 2001; Platzack/Платзак 2001; Grohman/Громан 2003; Laezlinger & Soare/Лезлингер и Соаре 2014);
- чрез операцията *Сливане* два обекта или категории се комбинират и получават общ етикет по името или на едната, или на другата категория. Етикетът на категорията се диктува от избиращия елемент. Според Кейн свободните адюнкти следва да се анализират като спецификатори (Кауне/Кейн 1994), а Лезлингер приема задвижващия фактор на сливането да е „[...] минималистката техника сонда-цел чрез механизма за напасване на характеристики и оценка“ (Laezlinger/Лезлингер 2010: 4)⁵. В настоящото изследване ние се присъединяваме към това разбиране.

Изследването включва и коментар на идеи в духа на теорията X². Тя най-общо постулира следното: „Всяко просто словосъчетание се състои от две части: главна и подчинена. Главната част,

³ Настоящата статия въвежда някои постановки от Минималистката програма единствено в контекста на темата за синтактичната картография.

⁴ Тук ще разбираме „фаза“ в смисъла на Ч. Лезлингер, а именно, че „вътрешните за изречението проекции не представляват бариери в смисъла на Чомски (2001), тъй като те не блокират напр. κ-движението [...]“ (Laezlinger/Лезлингер 2010: 3) (преводът от английски език е мой, Х. К.).

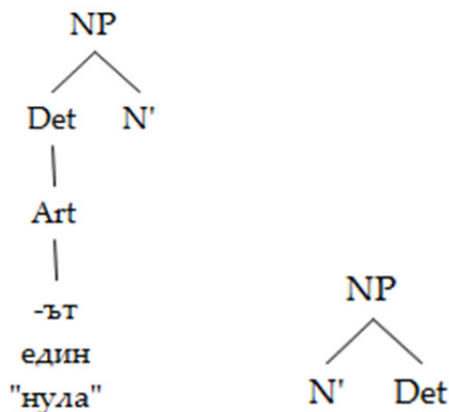
⁵ За дискусията относно техниката „сонда-цел“ (probe-goal) вж. Pesetsky & Torrego/Песетски, Торего 2004.

опората е винаги X-нулево, а подчинената е винаги тип XP [...] XP показва горната граница на проектирането, а това значи, че може да доминира и само над главната част, ако не е разширена, т.е. XP би могло да има само една съставка – X⁰ (Пенчев, цит. по Пенчев, Куцаров, Бояджиев /Penchev, Kutsarov, Boyadzhiev 1998 1998: 511).

DP или NP?

Всъщност тук основният въпрос е дали детерминантата (определителният член) е определяща за етикетирание на фразата на съществителното. Или още – детерминантата ли е „сондата“, която „търси“ цел⁶?

В българския език определителният член се дистрибутира по закона, дефиниран от Й. Пенчев в духа на теорията X⁰: „Определителният член се съединява с първата категория X под N⁰, като се премества в позиция на нейна сестра“ (Пенчев, цит. по Пенчев, Куцаров, Бояджиев /Penchev, Kutsarov, Boyadzhiev 1998: 516, 544). Ако трябва да представим това с графика, тя би изглеждала така:

Фиг. 1

Речниковата спецификация на членните форманти в българския език според Й. Пенчев се дефинира по следния начин (Пенчев 1998: 516):

⁶ Става дума за „търсене“ в смисъла на системите probe-goal с механизъм за напаване на характеристики и оценка.

-ът: Det [+def]

един: Det [-def, +specif]

нула: Det [-def, -specif]

Това означава, че детерминантата е маркирана по признаците дефинитност и специфичност, които съответно се реализират при експлициране на една от възможностите. Според Й. Пенчев Det е опора на NP, но ненулевите членни форманти, тъй като се съгласуват със съществителното име, са зависими от него както фонетично, така и морфологично (Пенчев, цит. по Пенчев, Куцаров, Бояджиев /Penchev, Kutsarov, Boyadzhiev 1998: 516).

Нека да разгледаме какъв би бил казусът, ако приемем, че NP влиза в рамките на функционалната проекция DP. Първо, трябва да направим уточнението, че приемаме DP за възможна само за езици, които имат определителен член (Бошкович/Boshkovich 2013; Longobardi/Лонгобарди 1994; Chierchia/Киеркия 1998). Такъв език е например английският, с който българският има някои типологични прилики, а именно – SVO словоред (макар и необлигаторен); многократно извеждане на к-думи; повдигане на отрицанието (NR – negative raising). Някои синтактични форми също зависят от определеността. Й. Пенчев констатира, че кратките местоименни притежателни форми не може да се явят като несъгласувани определения, ако определяемото не е маркирано с признак за определеност [+def] (Пенчев/Penchev 1993: 39). Тяхната употреба зависи именно от този признак, а не от самата членна морфема. Роднинските имена като *сестра*, *майка* не се употребяват с член в ед. ч., когато се следват от притежателната клитика, а това значи, че са маркирани с определеност, която се експлицира в мн.ч:

1) *Сестра ми – сестрите ми*

Кой традиционно⁷ се дефинира като въпросително местоимение, което функционира като синтактично съществително:

2) *Тя излезе със свещ в пруста и попита: – Кой е?* (Елин Пелин, Съч. I, 54.)

Разликата между *кой* и същинските съществителни имена обаче е, че *кой* не може да бъде модифицирано в общи въпроси⁸,

⁷ За справка вж. Речник на българския език:
<<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/кой/>>

а само когато респондентът има нужда от повтаряне на съобщението, като повторението обикновено се бележи и от повишаване на интонацията:

3) *Високият Иван от първия етаж е в болница. /Високият КОЙ е в болница?**

Тук смятаме подобни случаи за маргинални.

Както нееднократно е акцентирано в литературата по въпроса, наличието или липсата на определителен член създава различия в поведението на езиците (Бошкович/Boshkovich 2013; Fukui/Фукуи 1988; Laezlinger/Лезлингер 2010). В свое изследване от 2013 г. Ж. Бошкович сравнява сръбския език (без определителен член) с английския (език с определителен член и съотв. DP) и извежда някои типологични обобщения, които тук ще използваме като тестове за български (Бошкович/Boshkovich 2013: 190 – 192). По-конкретно това са следните твърдения:

1. Езици без определителен член не разрешават операцията NR (повдигане на отрицанието – negative raising), а тези с определителен член я разрешават.
2. Езици с многократно извеждане на к-думи и без определителен член не демонстрират йерархичност при това извеждане.
3. Езици без определителен член не позволяват удвояване на допълнението.

Нека да сравним две въпросителни изречения на български (език с определителен член и многократно извеждане с йерархичност), сръбски и руски (езици без определителен член и без йерархичност при извеждане на к-думи):

4) *Кой кого обича?/*Кого кой обича? Ко koga voli?/Koga ko voli? Кто кого любит?/ Кого кто любит?*

Докато вторият пример (със звезда) на български е неграматичен, то в сръбски и руски и двата варианта са напълно правилни.

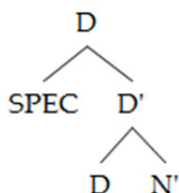
Последният тест е свързан с удвояване на допълнението с клитично местоимение, явление, характерно само за български и македонски сред славянските езици:

5) *Аз го видях него. Я увидел его.*

⁸ Под общи въпроси ще разбираме „въпроси за попълване“, както те са дефинирани от М. Лакова (Лакова 2007:37).

Българският показва типологично еднакво поведение с езиците с определителен член, което приемаме като доказателство за въвеждане на NP в рамките на функционалната проекция DP. Или иначе казано, приемаме, че гореизброените и тествани особености на българския език съставляват различно поведение, което се дължи на категорията детерминанта и това дава основание NP да се етикетира като DP.

D е функционалната основа на DP (вж. Вrame/Брейм 1981 – 1982; Abney/Абни 1987 сред други), която „избира“ N, което от своя страна индуцира съгласуването (Fukui/Фукуи 1988). Нека онагледим казаното с графика:

Фиг. 2

Последният тест, който ще приложим във връзка този път с к-думите, е тестът на Н. Фукуи за D-опори (Fukui/Фукуи 1988; Бошкович/Boshkovich 2013: 194). Накратко Фукуи твърди, че местоименията са D-опори в английски (с изключение на маргинални случаи като *my future self*) и N-опори в японски и в езиците без определителен член, на базата на възможността им за модифициране (Fukui/Фукуи 1988). Нека разгледаме примери от английски, български и сръбски език:

6) *Jesi li ga video juce? Jesam, ali je jucerasnji on bas nekako bio sudan.* (букв. *вчерашият мой беше странен*);

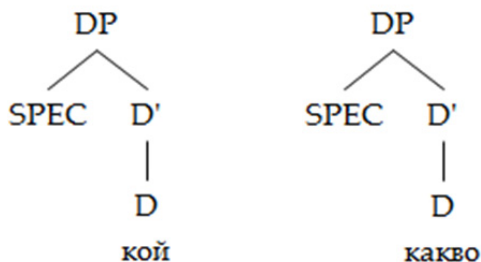
Tu vidja li go vchera? Da, no vchera toj беше наистина някак странен. (Бошкович/Boshkovich 2013: 194);

*Did you see him yesterday? Yes, I did but he was really strange yesterday*⁹.

Българските местоимения, тъй като не могат да се модифицират, минават теста на Фукуи успешно, т. е. те са D-опори. Нека се

⁹ Примерът на английски език е мой – Х. К.

върнем към *кой N/кой А* и *какво N/какво А*. Всичко, казано дотук, ни дава основание да приемем, че *кой N* и *какво N* са части от DP. Още повече по-горе доказахме, че те са D-опори. Графично изразено, това би изглеждало така:

Фиг. 3

Тук вече местоименията *кой* и *какъв* не биват разглеждани като съществителни, а като D°. Това автоматично означава, че те са маркирани спрямо речниковата спецификация на членните форманти съобразно конкретната си употреба. Тъй като обаче не могат да бъдат модифицирани и никоя от горните възможности не се експлицира, изборът на даден формант проличава при отговор – срв.:

7) *Кой е виновен за рушенето на козирката на сградата?/Инвеститорът, който не е спазил условията за безопасно строителство* (из периодичния печат); *Какво купи?/Купих ти играта, която толкова искаше* (устна реч).

Нека разгледаме случаи, в които *кой* и *какво* функционират като прилагателни – срв. напр.:

8) *Ами ти каква служба ще земеш тогава?* (Ив. Вазов, Съч. VI, 71); – *За пъклото, за пъклото, кой път води?* – *поясни високо дядо Матейко* (Елин Пелин, Съч. I, 31.).

Ако *кой* и *какво* са D-основи, те няма как да бъдат спецификатори на N. Затова приемаме допускането на Е. Димова, че *кой* се държи като детерминатор, но съдържа и празен номинален елемент, който се реализира, когато местоимението е в роля на прилагателно (Димова/Димова 2013: 177). Това се допълва и от твърдението на Р. Ницолова, че *кой* не означава никакъв признак на елементи от дадено множество, защото за признака научаваме от

значението на името при атрибутивна употреба или на сказуемо-то/на изречението при предикативна или свободна употреба (Ничолова/ Nitsolova 1984). Същата хипотеза сработва и за *какво*.

Така стигаме до следните изводи:

- *кой* и *какво* в български език, аналогично на английските местоимения, са D-опори, защото предполагат дефинитни или поне специфични отговори съответствия, но също и защото не могат да се модифицират (тест на Фукуи);
- *кой* и *какво* не функционират като местоимения, а като детерминатори;
- *кой* и *какво* демонстрират различно поведение поради наличието на празен номинален елемент [N], който се реализира спрямо изискванията на контекста (Dimova/Димова 2013: 177 – 180).

Настоящата статия доказва чрез проведените по-горе тестове различно поведение на българския език, което се дължи на категорията *детерминанта* и дава основание NP да се етикетира като DP (Vulchanova, Giusti/Вълчанова, Джусти 1995, 1998). Този анализ разрешава най-малко два проблема на българските к-думи:

1. Отменя нуждата от анализ на функционирането на к-думите *кой* и *какво* като подчинено на маркираността по признаци от рода на дискурсна свързаност, адефинитност и т.н. (Кръстева/Krasteva 2017);
2. Доказва, че за български език *кой* и *какво* са D-опори, и въвежда за първи път въпроса за същността и поведението на българските к-думи в темата за синтактичната картография, макар и в доста схематичен вид. В бъдещи изследвания работата по този проблем ще бъде доразвита.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Abney/Абни 1987:** Abney, S. *The English noun phrase in its sentential aspect*. MIT dissertation. // октомври 2018, < <http://www.vinartus.net/spa/87a.pdf> >.
- Бошкович/Boshkovich 2013:** Бошкович, Ж. Каква е проекцията DP или NP? // *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*, София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013. [Boshkovich, J. *Kakva e proektsiyata DP ili NP?* // *Novi izsledvaniya po generativen sintaksis na savremenniy balgarski ezik*. Sofia AI „Prof. Marin Drinov“ 2013.]
- Brame/Брейм 1981 – 1982:** Brame, M. *The general theory of binding and fusion*. LA 7.277-325, 1981; *The head-selector theory of lexical specifications, and the nonexistence of coarse categories*. LA 10.321-25, 1982.

- Vulchanova, Giusti/Вълчанова, Джусти 1995:** Vulchanova, M., G. Giusti. Quantified Noun Phrase Structure in Bulgarian. // октомври 2018, <https://www.researchgate.net/profile/Mila_Vulchanova>.
- Вълчанова, Джусти/Vulchanova, Giusti 1998:** Vulchanova, M., G. Giusti. *Fragments of Balkan Nominal Structure*. // октомври 2018, <https://www.researchgate.net/profile/Mila_Vulchanova>.
- Grohman/Громан 2003:** Grohman, K. *Prolific Domains*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2003.
- Димова/Dimova 2013:** Димова, Е. За реда на въпросителните думи в българските въпросителни изречения. // *Нови изследвания по генеративен синтаксис на съвременния български език*, София: АИ „Проф. Марин Дринов“ 2013. [Dimova, E. Za reda na voprositelnite dumi v balgarskite izrecheniya. // *Novi izsledvaniya po generativen sintaksis na savremenniya balgarski ezik*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“ 2013.]
- Кауне/Кейн 1994:** Kayne, R. *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press, 1994.
- Chierchia/Кнеркия 1998:** Chierchia, G. Reference to Kinds Across Languages. // *Natural Language Semantics*, 6, 1998, 339 – 405.
- Кръстева/Krasteva 2017:** Кръстева, Х. *За словоредните проблеми на въпросителните изречения с к-думи в българския език* (под печат). [*Za slovorednite problemi na voprositelnite izrecheniya s k-dumi v balgarskiya ezik* (pod pechat).]
- Лакова/Lakova 1991:** Лакова, М. *Местоименни въпросителни изречения в съвременния български език* София: Изд. на БАН, 1991. [Lakova, M. *Mestoimenni voprositelni izrecheniya v bulgarskiya ezik* Sofia: Izd. na BAN, 1991.]
- Лакова/Lakova 2007:** Лакова, М. *Въпросите и въпросителните изречения в българския и полския език*. София: АИ „Марин Дринов“, 2007. [Lakova, M. *Vaprosite i voprositelnite izrecheniya v balgarskiya i polskiya ezik*. Sofia: AI „Marin Drinov“, 2007.]
- Laezlinger, Soare/Лезлингер, Соаре 2014:** Laezlinger, C. & Soare, G. ‘Intervention at the Periphery’. // *Lingua* 143, 56 – 85, Lahousse, 2014.
- Laezlinger/Лезлингер 2010:** Laezlinger, Ch. The CP/DP Parallelism Revised // октомври 2018, <http://www.unige.ch/lettres/linge/syntaxe/journal/Volume6/laezlinger_final.pdf>.
- Longobardi/Лонгобарди 1994:** Longobardi, G. Reference and Proper Names. // *Linguistic Inquiry*, 25, 1994, 609 – 665.
- Ницолова/Nitsolova 1984:** Ницолова, Р. *Българските местоимения*. София: Наука и изкуство, 1986. [Nitsolova R, *Balgarskite mestoimeniya*. Sofia: Nauka i izkustvo ,1986.]
- Пенчев/Penchev 1993:** Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1993. [Penchev, Y. *Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzvane*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 1993.]
- Пенчев, Куцаров, Бояджиев /Penchev, Kutsarov, Boyadzhiev 1998:** Пенчев, Куцаров, Бояджиев, Т. *Съвременен български език*. София: Петър Берон, 1998. [Penchev, Y., I. Kutsarov, T. Boyadzhiev. *Savremenen balgarski ezik*. Sofia: Petar Beron 1998.]

- Pesetsky & Torrego/Песетски, Торего 2004:** Pesetsky, D. & Torrego, E. The Syntax of Valuation and the Interpretability of Features // октомври 2018, <https://ling.auf.net/lingbuzz/000321/current.pdf?_s=o3x_N0p4ENJTgwu>.
- Pesetsky & Torrego/Песетски, Торего 2006:** Pesetsky, D. & Torrego, E. *Probes, Goals and Syntactic Categories*. // октомври 2018, <https://ling.auf.net/lingbuzz/000321/current.pdf?_s=Q14yN85HX-ca0a0j>.
- Platzack/Платзак 2001:** Platzack, C. Multiple interfaces. // U. Nikanne & E. van der Zee (eds.) *Cognitive Interfaces*. Oxford: Oxford University Press, 2001, 21 – 53.
- Fukui/Фукуи 1988:** Fukui, N. Deriving the Difference between English and Japanese: a Case Study in Comparative Syntax. // октомври 2018, <<https://pdfs.semanticscholar.org/8c7a/a468ebe92a6f12e5ce826e84ace234e23a6a.pdf>>.
- Cinque, Rizzi/Чинкуе, Рици 2008:** Cinque, G., L. Rizzi., Cartography of Syntactic Structures. // октомври 2018, <https://www.jstage.jst.go.jp/article/elsj/1984/5/0/5_0_249/pdf/-char/en>.
- Chomsky/Чомски 1993:** Chomsky, N. A Minimalist Program for Linguistic Theory. // *The View from Building 20. Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*. Eds. K. Halle and S. Keyser. Cambridge, MA: MIT Press, 1 – 52.
- Chomsky/Чомски 2001:** Chomsky, N. Derivation by Phase. // M. Kenstowicz (ed.) Ken Hale. *A Life in Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 2001, 1 – 52.